

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

metriken kunde sägas vara en del av retorikens *elocutio*, något som Malm poängterar: "De aspekter av orden Arvidi framhåller som särskilt viktiga är deras renhet, rytm och lämplighet för rim, samt den raka ordföljd som han menar att svenskan till skillnad från ex.vis latinet kan uppnå i dikten."

Mats Malm är stram och strikt i sin inledning utom i fråga om partiet "Poetik och diktsyn" där han blir onödigt mångordig, då han med i och för sig vällovlig ambition vill teckna en bakgrund till Arvidis verksamhet. Partiet hade med fördel kunnat kortas ned. Detta är ingen tung anmärkning och hämmar inte Malms framställning i någon högre grad.

På knappt 11 sidor förmår den tragiskt bortgångne Wählin teckna Arvidipoetikens metrisk profil, ett vackert exempel på hans materialbehärskning. Först ger han en snabb historisk bakgrund för att sedan närmre kommentera de strikt metrisk kapitlen. Avsnittet är mycket klagörande, inte minst då Wählin elegant visar att Breitholtz i sin handbok för universitetsundervisningen i litteraturvetenskap på ett allvarligt vis missförstått Arvidi. Wählins parti är klokt och balanserat och manar till fortsatt arbete med Arvidi som metriker.

Klok och balanserad är även Malm i sin edering av texten, inte minst då i valet av pregnanta noter. Typografin är klar och överskådlig, vilket gör texten så rimligt lätläst den nu kan bli i sin 1600-talsspråkräckt. De justeringar Malm gjort (föredömligt redovisade på sid XXVIII–XXIX) är inte blott försvarbara utan berömvärda: de medverkar i hög grad till det positiva intryck volymen från första sidan till sista gör på denne anmälare. Malms och Wählins insatser är viktiga och hör hemma inom den grupp arbeten som på senare tid ägnats äldre svensk litteratur och som är absolut nödvändiga, om inte kändedomen om och det fortsatta utforskandet av vår äldre litteratur skall läggas i träda. Arbeten som detta minskar den risken.

Ulf Malm

Agitatorerna. Arbetarrörelsen och språket 1. Redaktör: Kurt Johansson. Carlssons bokförlag 1996.

Hur har egentligen språket använts i den politiska kampen? Att studera en politisk rörelse och process ur just ett språkligt eller kommunikationshistoriskt perspektiv har varit huvudsyftet med det stora tvärvetenskapliga forskningsprojektet "Arbetarrörelsen och språket", som sedan 1989 haft sin bas vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala och Avdelningen för retorik. Här har deltagit forskare från många olika discipliner, t.ex. litteraturvetare, historiker, idéhistoriker, statsvetare, etnologer, konstvetare och språkvetare. Begreppet språk har därigenom kommit att ges en mycket vid definition

inom projektet. Det har fått beteckna alla sätt att uttrycka och förmedla politiska idéer: genom tal, tidningar, broschyrer, vetenskapliga och skönlitterära skrifter, ävensom symboler och bilder av olika slag, fanor, demonstrationer, möten och begravningar.

Nu föreligger den första samlade volymen av fyra med resultaten av arbetet (ett ganska stort antal artiklar har dock redan tidigare publicerats i småskriftsform). Den bär titeln *Agitatorerna*. Agitatorerna förknippas främst med arbetarrörelsens tidiga historia. Omkring 1920 är deras epok till ända konstaterar Kurt Johansson, som utnämner Gunnar Sträng till den kanske sista; denne reste ju i unga dagar omkring i landet och agiterade som ombudsman för Lantarbetarförbundet. Om agitatorernas betydelse har dock, hävdas vidare, ända sedan de levde och verkade stått en strid. Inom rörelsen har de skildrats som de stora hjältarna som väckte de sovande massorna med sina flammande tal om samhällets orättvisor, så att dessa reste sig och grep den politiska makten. Det har alltsedan agitatorernas dagar funnits en myt kring dem som det sanna och ursprungliga inom rörelsen, en myt som ännu idag är levande. Andra menar att agitatorerna var tämligen betydelselösa när de politiska och fackliga organisationerna byggdes upp.

Inom projektets agitationsgrupp har strävan varit att studera agitationen som en helhet, som en del av den politiska kultur, vilken tog form under den period då det agrara ståndssamhället gick mot sin upplösning och det nya industrisamhället med demokrati och partiväsen växte fram. Hur tog agitatorerna vara på det utrymme som erbjöds dem? Vilken betydelse för vardagsarbetet inom rörelsen hade de när de levde och verkade och vilken betydelse har de kommit att få i efterhand? Dessa är frågor som belyses och diskuteras. Volymen består av tio artiklar. Den första, "Agitatorn som hot och ideal" av Kurt Johansson fungerar som en introduktion och bakgrund till de mera specialiserade artiklar som sedan följer. Här redovisas hur agitationen blev ett centralt begrepp inom de olika organisationer vilka bildades fram till omkring 1920 och som brukar inordnas under begreppet arbetarrörelsen.

Fyra av artiklarna utgör fördjupade studier av enskilda, kända agitatorer: Olle Josephsons "Mäster Palm talar", Brigitte Mrals "Kata Dalström i talarstolen", Christer Åsbergs "Fabian Månsson i agitationen" samt Eric Johannessons "En agitator söker sina roller. Exemplet Einar 'Texas' Ljungberg". Brigitte Mral har vidare i "En vanlig agitationskampanj i Bergslagen 1896–96" lyckats fånga spänningen mellan centrum och periferi inom arbetarrörelsen, genom att visa hur de enskilda föreningarna sökte värja sig mot centralstyrning och istället anlidade egna agitatorer.

Lars Björnin visar i "lagen och agitatorerna" hur myndigheter och konservativa grupper agerade i sina försök

att övervaka agitatorernas förehavanden. Inte minst intressant i det sammanhanget är myndigheternas beslut 1888 att låta stenografera alla tal vid socialdemokratiska möten i Stockholm. Detta pågick fram till första världskrigets slut och syftet var naturligtvis att det i efterhand skulle vara möjligt att granska om något olagligt sagts, och i så fall kunna använda referatet som bevis vid en eventuell rättegång. Dessa referat utgör idag ett märkligt och, internationellt sett, unikt material av utomordentligt värde för forskningen.

Men agitationen var inte bara muntlig utan spreds också i skriftlig form vid mötena, via tidningar och broschyrer. Syftet med Marie Hedströms och Olle Josephsons "Agitationsbroschyrerna 1881–1909" är att närmare granska denna utgivning. Eric Johannesson har i "Agitatorsminnen. En litterär genre och dess framväxt" studerat hur agitatorerna, via de berättelser om sina äventyr och resor som de publicerade i pressen eller i memoarform, bidrog till skapandet och spridandet av myten om sig själva.

Hur lever myten om agitatorerna nu och hur är synen på agitation inom dagens socialdemokrati? Detta är frågor som tas upp i volymens avslutande artikel, i Jonas Engmans "Bilden av agitatorn idag". Trots att många aktiva socialdemokrater uppenbarligen betraktat Olof Palme som en modern agitator med både sann glöd och karisma, dominerar ändå känslan av att det i dagens massmediedominerade välståndssamhälle inte finns någon plats för agitatorer.

Det är mycket svårt att välja ut några speciella favoriter bland artiklarna, som alla är i högsta grad intresseväckande och välskrivna. Men om jag ändå ska nämna ett par, får det bli Eric Johannessons uppsatser om Einar "Texas" Ljungberg och om agitatorsminnen som litterär genre. Inte minst den senare är, för en litteraturvetare, intressant läsning. Johannesson visar här på ett övertygande sätt hur agitatorernas från början muntligt återberättade historier om upplevelserna och äventyren under resorna i landet återkom och återanvändes av olika talare, växte och förändrades; småningom blev till ett slags vandringssånger. Historierna sattes på pränt, först ofta som artiklar i jubileumsnummer, jultidningar o.d., senare i bokform som memoarer. Förutom agitatorsminnena urskiljer Johannesson två andra närbesläktade genrer: de resebrev som agitatorn ofta skickade till "sin" tidning under pågående turnéer, samt fångelseminnena som bidrog till att lyfta fram agitatorerna i deras egenkap och frontkämpar och martyrer.

Marie Hedströms och Olle Josephsons artikel om broschyrutgivningen utgör en intressant pusselbit i kartläggningen av de svenska folkrörelserna som litterära institutioner. Här presenteras bl.a. författare, utgivare och distributörer. Även broschyrernas utseende och omfång diskuteras och man söker se olika genrer och olika språk

i materialet. Hedström och Josephson menar sig kunna urskilja en pionjär- och prövotid fram till 1894, en stabiliseringsperiod 1894–1902 då partiet sökte ta ett samlat grepp särskilt om de fackliga broschyrerna, samt perioden 1903–1909 som kom att bli den verkliga storhetstiden för utgivningen med ungdomsförbundet som den viktigaste broschyrspidaren. Totalt har artikelförfattarna, för hela perioden, lyckats belägga 178 agitationsbroschyrer. Det är dock fråga om texter av mycket olika karaktär och sammantaget konstateras att broschyrerna väl speglar socialdemokratins utveckling under perioden. Medan de äldre broschyrerna gärna utnyttjar olika genrer och ofta använder ett nära, känslomässigt och religiöst språk, är de senare broschyrerna genremässigt mera enhetliga med en distanserad och sekulariserad stil som inte sällan är lärd och litterär.

I det sammanhanget vill jag dock inflika en kommentar rörande bristen på diskussion och definition av det centrala begreppet för alla artiklar i volymen, nämligen ordet agitation. Kurt Johannesson konstaterar i sin inledande artikel att agitation för en socialist under 1880-talet innebar att väcka människor till medvetande om samhällets orättvisor, gå vidare och upplysa dem om de lagar som styr samhället och historien, vidare fostra dem till goda socialister samt, slutligen, organisera dem i kampen för ett nytt och rättvisare samhälle. När begreppet för första gången förekommer i en svensk ordbok (i Gustaf Dalins *Främmande ord i svenska språket* 1871) sägs det betyda "en som sätter något i rörelse; orosstiftare, uppviglare". Att agitera sägs vara att "sätta i stark rörelse; skaka, oro; ifrigt bearbeta; upphetsa, uppvigla". Liknande definitioner har sedan, hävdar Johannesson, återkommit i nästan alla ordböcker och uppslagsverk fram till vår egen tid.

Detta är vad som sägs om begreppet agitation. Som läsare hade jag gärna sett att projektgruppens forskare redovisat *sin* uppfattning om detta begrepp. Den får vi egentligen aldrig veta, trots att detta ju rimligtvis måste ha haft konsekvenser – bl.a. för valet av källmaterial. Vilka kriterier har man t.ex. använt när man skiljt agitationen i arbetarpressen från övrigt material? Vad är det som har gjort att man räknat en småskrift till just agitationsbroschyrerna? Vad är det som gör ett tal till agitation och inte ett föredrag av t.ex. folkbildningskaraktär? Jag hade önskat en utförligare begreppsdiskussion framför allt i inledningskapitlet, men kanske även i anslutning till de andra artiklarna.

Sammantaget ger dock *Agitatorerna* en stor mängd ny och väsentlig kunskap om den svenska arbetarrörelsens historia. Ett problem med antologier där forskare från olika discipliner ska samsas med bidrag kring ett gemensamt tema eller område brukar vara, att resultatet ofta framstår som ganska spretigt. Var och en bidrar med sitt och sedan är det inte mera med det. Läsarna får

svårt att hitta det gemensamma och följa den röda tråden. Det problemet finns inte alls här. Trots de individuella insatserna framstår *Agitatorerna* i hög grad som resultatet av ett lagarbete, där man verkligen bemödat sig att foga samman de olika perspektiven, metoderna och resultaten till en helhet. Artiklarna är dessutom, som redan antytts, genomgående välskrivna. Boken blir därigenom inte bara intressant utan även lättläst – i ordets positiva bemärkelse. Sammanfattningsvis måste därför konstateras att detta är en mycket läsvärd bok för den som är intresserad av våra folkrörelser och av talekonstens historia!

Kerstin Rydbeck

Margareta Wirmark, red., *Ingmar Bergman. Film och teater i växelverkan*, Carlssons Bokförlag, Stockholm 1996.

Med Lund som bas försöker Margareta Wirmark stimulera den svenska forskningen om Ingmar Bergman. Hon tycks gå fram på flera fronter samtidigt, dels genom en serie symposier, dels med forskningsprojekt, dels förstås via publikationer. Volymen *Ingmar Bergman. Film och teater i växelverkan* baserar sig på föredrag från den första träffen 1995. Symposiet sammanförde under samma rubrik forskare, kritiker, skådespelare mfl som från olika utgångspunkter arbetat med Bergmans konstnärskap.

Arbetspremissen som Margareta Wirmark anger är att Ingmar Bergman framstår som en "modern renässanskonstnär" med en central och vital produktion inom flera genrer. Wirmark anser att detta totala verk bildar en helhet, ett "oeuvre" som i sin tur bör betraktas ur ett helhetsperspektiv. En annan startpunkt är att forskningen om Bergman till största delen bedrivits utanför landets gränser. Nu finns det därför anledning att ur svensk synvinkel studera "vad som håller samman detta väldiga livsverk". Frågorna bör enligt Wirmarks uppslag gälla bla hur konstnären gör sig sig "synlig" i sina verk, hur samarbetet med skådespelarna egentligen gestaltat sig, hur "teatermannens" produktion ser ut – vilket är mindre utforskat än filmskapandet – och inte minst hur växelbelysning mellan respektive teater- och filmverksamheten kan skapa ny kunskap?

Wirmark tror också på en dialog mellan praktiker och teoretiker, för att skapa mer vetande. Man bör vidare enligt presentationen sträva bort från en förståelse i mer allmänna termer: "Nu är tiden kommen att ta i bruk en mer exakt terminologi och att tillämpa ett övergripande perspektiv. I Sverige har vi ett speciellt ansvar för att utforska Ingmar Bergmans verk, bland annat därför att vi bäst känner den kultur ur vilken det är sprunget. Vi har också tillgång till specifikt svenska källor" (s 9–10). Samtida svenskar har alltså något särskilt att bidra med enligt Wirmarks resonemang, och det är mycket

talande att symposiet-boken mynnar ut i ett förslag att skapa ett Bergmancentrum, i likhet med det norska Ibsen-centret.

De verkligt goda föresatserna till trots ger denna essäsamling ett splittrat intryck vid läsningen. Detta är i och för sig inget ovanligt när det gäller symposietryck och möjligtvis är det i detta fall t o m en god sak. Volymen är tänkt som en startpunkt för en kommande forskningsprocess och därmed skapas kanske en allsidig grund för en heltäckande framställning.

Boken är disponerad med 10 essäer omgivna av två utskrifter av samtal eller debatter. Agneta Ekmanner och Max von Sydow redovisar inledningsvis i ett intressant samtal skådespelarnas erfarenheter av regissören Bergman, vilket innehåller viktiga primära upplysningar när inläggen inte avbryts av övriga symposiedeltagare. Bokens avslutande "Samtal om framtidens Bergmanforskning" borde däremot i all sin pratighet inte ha tryckts, men som utskriften står ger den ändå en slags närvarokänsla. Forskningsfronten framstår alltså som något extra vagt, allt är möjligt och stort och smått blandas om vartannat.

Frågan är alltså om boken fungerar som fokusering av vad som är viktigt ifråga om den framtida utforskningen av Ingmar Bergmans konstnärskap? Svaret på den frågan måste ges utifrån de centrala essäerna. Dessa är arrangerade på en linje som ger intryck av ett slags ordning. Upprepingarna som kvarstår ger emellertid läsaren anledning att längta efter en hårdare redigering.

I ett inledande block utreder tre av essäisterna olika aspekter av Bergmans markerade "närvaro" i teateruppsättningar och filmer, dvs ett slags subjektmanifestationer genom formella grepp, metakonstnärliga motiv och subjektivt gestaltande.

Leif Zern inleder med iakttagelser om ett sceniskt grepp som skapar en rörelse – likt kamerans åkning – i teatersammanhanget. "Från avstånd till närhet" är en betraktelse över hur denna rörelse från periferi till centrum gestaltats tex i uppsättningarna av *Vintersagan*, *Woyzeck* och *Misanthropen*. Det gäller närmast en förflyttning av uppmärksamheten från ramhandling till dramatiskt epicentrum, till en slags "föreställningens framsuggererade mittpunkt". I nästa essä – "Att sätta i scen. Teatern som metafor och tilltal i olika verk av Ingmar Bergman" av Maaret Koskinen – byggs denna iakttagelse på med några exempel som illustrerar hur regissören markerar vad som är centralt i det teatrala flödet. Koskinen åberopar sin tidigare forskning om Bergmans filmer, närmast spegelmetaforens ställning som metakonstnärligt motiv, presenterad i Sveriges första doktorsavhandling om Ingmar Bergman (1993). Koskinen kopplar resultaten från sin pionjärforskning till en diskussion om teatermotivet som sådant och dess samband med något som tycks vara en "världsåskådning": "för